

Krzysztof BRZECHCZYN

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wzorce postkomunistycznej transformacji. Artykuł recenzyjny

Zenonas Norkus, *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania. A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-Communist Transformation*, Apostrofa/CEU Press, Wilno/Budapeszt 2012, ss. 375, ISBN 978-615-5053-50-4.

Dominujące w literaturze naukowej poświęconej przełomowi ustrojowemu 1989 r. jest przekonanie, że transformacja ustrojowa wiedzie od totalitarnego komunizmu do budowy demokratycznego kapitalizmu. Zmianę tę traktuje się zatem jako proces jednościeżkowy i w zasadzie bezalternatywny. Podejściu temu sprzeciwia się litewski politolog i filozof Zenonas Norkus, który w swojej książce *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania* buduje „odmienną nie-teleologiczną koncepcję postkomunistycznej transformacji. Jest ona po prostu pojmowana jako wyjście z komunizmu. To wyjście może prowadzić przez różne ścieżki, z których nie wszystkie kończą się w tym samym miejscu” (Norkus, 2012, s. 44; porównaj: Brzechczyn, 1997, s. 108–110; 2003, s. 9).

Rozważana książka składa się z dwóch zasadniczych części¹. W części *Patterns of Post-Communist Transformation (Wzorce postkomunistycznej transformacji*, s. 27–198) Autor zarysowuje przyjętą perspektywę teoretyczną. Część ta składa się z czterech rozdziałów: *The Concept of the Post-Communist Transformation (Koncepcja postkomunistycznej transformacji*, s. 31–65), *Orientation and Modes of Post-Communist Transformation (Orientacja i sposoby postkomunistycznej transformacji*, s. 66–94), *Economic and Political Outcomes of Post-Communist Transformation (Gospodarstwo i polityczne rezultaty postkomunistycznej transformacji*,

---

¹ Praca Z. Norkusa udanie przekroczyła granice poszczególnych dyscyplin nauk społecznych. W 2008 r. litewska wersja książki została uznana przez Litewskie Towarzystwo Politologiczne za najlepszą naukową książkę roku, a w 2009 Autor otrzymał za nią Litewską Nagrodę Naukową. Na Litwie doczekała się ośmiu recenzji naukowych.

s. 95–139), *Pathways and Patterns of Post-Communist Transformation* (*Ścieżki i wzorce postkomunistycznej transformacji*, s. 140–198).

Druga część książki: *Capitalism and Democracy in Post-Communist Lithuania: Deepening Comparative Context* (*Kapitalizm i demokracja w postkomunistycznej Litwie. Pogłębianie porównawczego kontekstu*, s. 199–333) składa się z trzech rozdziałów: *Why Lithuania „Lagged” behind Estonia? (Dlaczego Litwa „znajduje się” za Estonią?, s. 208–241)*, *Between Estonia and Slovenia: Post-Communist Capitalism in Lithuania and Its Prospects* (*Między Estonią a Słowenią. Postkomunistyczny kapitalizm na Litwie i jego perspektywy*, s. 242–295), *The Presidential Impeachment as the Stress Test of the Liberal Democracy in Lithuania* (*Prezydencki impeachment jako test dla litewskiej demokracji*, s. 296–334). Całość zamyka podsumowanie: *Concluding Clarifications and Invitations* (*Końcowe wyjaśnienia i zaproszenia*, s. 335–339).

Założony cel pracy wymaga wstępnej charakterystyki punktu wyjścia (systemu komunistycznego) transformacji, punktu dojścia (różnych odmian demokratycznego kapitalizmu) oraz ścieżek rozwojowych wiodących lub nie do pożądanego systemu społecznego. Realizując ten cel Autor dokonuje przeglądu różnych koncepcji komunizmu twierdząc, że można patrzeć nań z perspektywy wewnętrznej (*emic*) i zewnętrznej (*etic*). W perspektywie wewnętrznej rozważa się relację komunizmu do marksizmu, który uznawany jest za główny czynnik sprawczy narodzin systemu. Podejście to może wystąpić zarówno w wersji krytycznej, jak i apologetycznej. W wersji krytycznej podkreśla się, że komunizm jest odstępstwem/zdradą idei marksowskich. Przykładem takiej postawy może być Lew Trocki i trockizm. Z kolei wersja apologetyczna obecna była w oficjalnej ideologii marksistowskiej krajów regionu, w której istniejący system uznawano za pierwszy etap (socjalizm) budowy idealnego ustroju (komunizm).

Do teorii zewnętrznych Autor zalicza teorie totalitarne, modernizacyjne i neo-tradycjonalistyczne. Teorie totalitaryzmu w rozmaitych wariantach za punkt odniesienia biorą system faszystowski, koncentrując się zatem na podobieństwach i różnicach pomiędzy faszyzmem a komunizmem. Punktem odniesienia w ujęciu modernizacyjnym był rozwój gospodarczy krajów zachodniego kapitalizmu. Z kolei teorie neo-tradycjonalistyczne inspirowane Weberem ujmują ewolucję komunizmu w kategoriach rutynizacji charyzmatycznej władzy rewolucyjnej (Norkus, 2012, s. 37–38).

Norkus przyjmuje minimalistyczną definicję demokratycznego kapitalizmu obejmującą takie cechy jak trój-podział władzy (i), wyłanianie władzy ustawodawczej i wykonawczej w wyborach powszechnych (ii),

konstytucyjna gwarancja praw człowieka (iii) i oparcie gospodarki na własności prywatnej (iv). Demokratyczny kapitalizm występować może w wariacie liberalnej (*liberal market economy*), społecznej (*coordinated market economy*) i zależnej gospodarki rynkowej (*dependent market economy*) (Nölke, Vliegthart, 1999, s. 680). Najważniejszą – z punktu widzenia pracy – cechą liberalnej gospodarki rynkowej jest regulacja gospodarki za pomocą mechanizmów rynkowych, zaś źródłem inwestycji są wewnętrzne i zagraniczne rynki kapitałowe. W społecznej gospodarce rynkowej funkcję regulatywną pełnią uzgodnienia dokonywane wewnątrz sieci wzajemnie powiązanych firm i umowy zbiorowe z pracownikami, zaś inwestycje są finansowe przez krajowy system bankowy. W zależnej gospodarce rynkowej regulacje są wypadkową wewnętrznej hierarchii międzynarodowych korporacji działających w danym społeczeństwie, zaś inwestycje są finansowane głównie przez zagraniczne podmioty i banki (Norkus, 2012, s. 116).

Według Autora charakterystyczną cechą systemu komunistycznego jest utrzymywanie dominującej pozycji ideologicznej marksizmu-leninizmu, monopol władzy partii komunistycznej oraz kontrola środków produkcji przez władzę (centralne planowanie, państwowa własność środków produkcji itp.). Pozwala to wyróżnić osiem ścieżek ewolucji z komunizmu. Na jednym biegunie znajdują się kraje, w których rządząca władza zachowała w pełni monopol polityczny, gospodarczy i ideologiczny (Kuba, Północna Korea). W tym przypadku można mówić o przetrwaniu komunizmu. Na przeciwległym biegunie mamy kraje, w których potrójny monopol władzy komunistycznej nomenklatury upadł całkowicie. Są to: Albania, Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Mongolia, Polska, Niemcy, Rumunia, Serbia, Słowacja, Słowenia, Ukraina, Węgry. Pomiędzy tymi skrajnościami sytuują się społeczeństwa, w których władze zachowały monopol polityczny i dominację ideologiczną marksizmu-leninizmu, lecz zrezygnowały z kontroli gospodarki (Wietnam, Chiny), czy zachowały jedynie monopol polityczny (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Kirgizja, Rosja Tadżykistan, Turkmenia, Uzbekistan). Przedstawiona typologia ma również człony puste – jednym z nich jest przypadek systemu społecznego, w którym następuje rezygnacja z państwowej ideologii i monopolu władzy politycznej, ale zostaje zachowana społeczna własność środków produkcji (*non-communist, non-authoritarian socialism*).

Wydaje się, że choć przedstawiona typologia prowadzić może do interesujących wniosków, to można jej zarzucić, że kryteria podziału nie zo-

stały dobrane w sposób teoretycznie jednorodny. Wprawdzie gospodarka jest w niej traktowana w sposób materialistyczny (kryterium wyjścia z komunizmu jest pozbawienie władzy politycznej dyspozycji środkami produkcji), lecz polityka jest już rozumiana instytucjonalistycznie (kryterium jest sprawowanie monopolu władzy przez partię komunistyczną), a kultura – w sposób idealistyczny, gdyż kryterium zmiany w sferze kultury jest zmiana treści dominującej ideologii (Ibidem, s. 44).

Tymczasem zarzutów tych można byłoby uniknąć, gdyby założyć, że te trzy dziedziny życia społecznego mają analogiczną strukturę wewnętrzną, w której można wyróżnić poziom materialny, instytucjonalny i świadomościowy (Nowak, 1991, s. 167–182). W sferze politycznej na poziomie materialnym można wyróżnić środki przymusu, w sferze gospodarczej – środki produkcji, a w sferze kulturowej – środki indoktrynacji. Relacja do tych materialnych środków społecznych wyznacza podział na trzy pary antagonistycznych klas społecznych: władców i obywateli, właścicieli i bezpośrednich producentów, kapłanów i wiernych.

Na poziomie instytucjonalnym w sferze politycznej można wyróżnić partie polityczne, organizacje obywatelskie, wreszcie państwo, które kanalizują działalność klas politycznych. W sferze gospodarczej poziom instytucjonalny tworzą organizacje pracodawców, związki zawodowe czy zrzeszenia konsumentów. W sferze kulturowej poziom instytucjonalny składa się z kościołów, związków wyznaniowych, organizacji i stowarzyszeń twórczych.

Poziom świadomościowy tworzą doktryny ideowe i programy motywujące członków wyróżnionych klas społecznych do wykonywania swoich ról społecznych.

Kryterium wyjścia z komunizmu w sferze politycznej nie byłaby zatem utrata monopolu instytucjonalnego przez partię komunistyczną, lecz sprawowanie takiej kontroli obywateli nad klasą władców, które ograniczałoby dyspozycję stosowania przez nią środków przymusu, a w konsekwencji – prowadziło do spadku regulacji władczej. W sferze kultury takim kryterium byłaby nie zmiana treści panującej ideologii, lecz pozbawienie władzy monopolu na dysponowanie środkami indoktrynacji, co uniemożliwiłoby narzucanie społeczeństwu jakiegokolwiek ideologii niezależnie od jej treści. Autor rozważa następującą sytuację: „A co z krajami, które porzuciły komunistyczną ideologię, lecz zachowały centralnie planowaną gospodarkę i autorytarny, a nawet totalitarny system. Można się zastanawiać, czy nie jest to droga rozwojowa Korei Północnej? Potrzebne byłoby staranne porównanie treści marksiz-

mu-leninizmu i doktryny Dżucze, aby podjąć stosowną decyzję” (Norkus, 2012, s. 42).

W świetle proponowanej modyfikacji typologii wskaźnikiem wyjścia z komunizmu byłoby nie porównywanie treści obu ideologii, lecz to czy klasa dominująca utraciła monopol dysponowania środkami masowego przekazu. Przyjęcie tego kryterium być może zmieniłoby status takich krajów jak Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan w typologii Norkusa, w których władza po odzyskaniu niepodległości dokonała konwersji ideologicznej, lecz zdaje się, że nie zrezygnowała z kontroli środków masowego przekazu.

Po tych wstępnych rozważaniach Norkus przedstawia konceptualizację wyjścia z komunizmu opartą na czterech czynnikach/kryteriach. Są to: orientacja (i), sposób przeprowadzenia zmiany ekonomicznej (ii), sposób przeprowadzenia zmiany politycznej (iii) i ostateczny rezultat transformacji (iv).

Poprzez orientację Autor pojmuje dominującą w danym społeczeństwie postawę wobec komunistycznej przeszłości i dokonujących się przemian. Norkus, powołując się na typologię Mariusa Šaulauskasa (Idem, 1999, s. 17–27), wyróżnia cztery typy orientacji: **kontynuacyjną**, **restytucyjną**, **imitacyjną** oraz **innowacyjną** (Norkus, 2012, s. 50–51). Orientacja **kontynuacyjna** zakłada pozytywną postawę wobec części przynajmniej aspektów życia w komunizmie, które należy zachować w nowym systemie. Ten typ postawy dominować ma na Białorusi i większości krajów Azji Centralnej.

W postawach **restytucyjnej**, **imitacyjnej** i **innowacyjnej** również negatywnie ocenia się komunistyczną przeszłość, lecz różnie formułuje się cele transformacji. Celem postawy restytucyjnej jest odtworzenie systemu społecznego istniejącego przed wprowadzeniem komunizmu. W postawie **imitacyjnej** dąży się do budowy wolnorynkowej gospodarki i demokracji parlamentarnej, a w **innowacyjnej** – szuka się trzeciej drogi rozwoju pomiędzy systemem komunistycznym a kapitalistycznym.

Kolejnym czynnikiem warunkującym przebieg transformacji jest sposób dokonania zmiany ekonomicznej: **minimalistyczny**, **częściowy**, **stopniowy** i **gwałtowny** (terapia szokowa). Minimalistyczny zakres reform polega na legalizacji aktywności gospodarczej obywateli z pozostawieniem pozostałych instrumentów kontroli gospodarki w rękach państwa (Białoruś i Uzbekistan). Częściowy sposób wprowadzania reform obejmuje tylko wybrane sektory gospodarki. Różnica pomiędzy reformami stopniowymi, a nagłymi tkwi w tempie ich przeprowadzania, a nie – w ich

zasięgu. Wreszcie Autor wyróżnia trzy sposoby przeprowadzania zmiany politycznej: **odgórne reformy**, **oddolna rewolucja** i **negocjowana demokracja**; czwartą możliwością rozwojową jest brak reform politycznych (Norkus, 2012, s. 53).

Kombinacja wyróżnionych trzech warunków/czynników transformacji, z których każdy może wystąpić w czterech odrębnych odmianach w połączeniu z dychotomicznie pojmowanym rezultatem transformacji (powstanie lub nie demokratycznego kapitalizmu) daje ogółem 128 odrębnych ścieżek transformacji (Ibidem, s. 56). Autor konstruuje tabelę, w której rozważa 64 najciekawsze przypadki (Ibidem, s. 57–58).

W świetle przedstawionej typologii na transformację wpływały takie czynniki/warunki jak: Litwa: postawa restytucyjna – negocjowana demokracja – terapia szokowa; Słowenia: postawa innowacyjna – negocjowana demokracja – stopniowe reformy ekonomiczne; Estonia i Łotwa: postawa restytucyjna – oddolna rewolucja polityczna – terapia szokowa. We wszystkich tych krajach końcowym efektem transformacji w pierwszym dziesięcioleciu jej trwania był demokratyczny kapitalizm.

W drugiej części swojej książki Autor porównuje drogę rozwojową krajów bałtyckich: Litwy, Łotwy, Estonii oraz Słowenii stawiając dwa problemy badawcze: jak wyjaśnić różnice rozwojowe pomiędzy Estonią a Łotwą i Litwą oraz odrębne modele kapitalizmu budowane w małych krajach położonych na przeciwległych krańcach Europy Środkowo-Wschodniej: Słowenii a krajami bałtyckimi.

Wprawdzie we wszystkich krajach bałtyckich zbudowano liberalną demokrację, to wedle różnych rankingów międzynarodowych agencji i postrzegania dokonań w oczach własnych i sąsiadów, Estonia jest niekwestionowanym liderem transformacji. Autor przedstawia ów fenomen, odwołując się do trzech różnych hipotez: ekonomicznej, polityczno-ekonomicznej i kulturalistycznej. Hipoteza ekonomiczna wskazuje na historię gospodarczą krajów bałtyckich. Litwa była krajem bardziej rolniczym, zaś Łotwa i Estonia – bardziej uprzemysłowionymi. Różnice te pogłębiły się w czasach przynależności do Związku Sowieckiego. Jednakże hipoteza ekonomiczna nie wyjaśnia narastających po roku 1991 różnic rozwojowych między Estonią a Łotwą.

Również niezadowolająca jest hipoteza polityczno-ekonomiczna koncentrująca się na procesie odzyskiwania niepodległości przez kraje bałtyckie w latach 1988–1991. Wedle tej hipotezy Litewska Partia Komunistyczna, po zerwaniu z KPZR zmieniła nazwę i poparła litewskie aspiracje niepodległościowe. W 1992 r. partia ta powróciła do władzy, spowalniając

tempo reform gospodarczych. Natomiast w Łotwie i Estonii partie komunistyczne zostały zdelegalizowane i odsunięte od władzy, co skutkowało znacznie głębszą wymianą elit politycznych. Pozbawienie praw wyborczych mniejszości rosyjskiej zajmującej w większości postawę kontynuacyjną umożliwiło zwycięstwo w wyborach partii prawicowych. Jednakże jak zauważa Norkus, „choć Łotwa, podobnie jak Estonia, była ciągle rządzona przez prawicowe lub centrowo-prawicowe partie, ich rządy nie doprowadziły do lepszych ekonomicznych rezultatów niż na Litwie” (Norkus, 2012, s. 59). Szczególnie niekonsekwentne były reformy prywatyzacyjne. Zatem hipoteza polityczno-ekonomiczna również nie pozwala wyjaśnić różnic między Estonią a Łotwą.

Norkus opowiada się zatem za hipotezą kulturalistyczną. Według niego w XVI–XVII stuleciu protestantyzm był dominującym wyznaniem w Estonii i na 2/3 terytorium Łotwy. Z kolei Litwa, po krótkim epizodzie reformacyjnym w XVI wieku, stała się katolicka. Do przewagi Estonii w procesie transformacji przyczynić się miał nie luteranizm, lecz ruch pietystyczny powstały na przełomie XVII i XVIII wieku. Ruch ten zdobył większe wpływy w Estonii niż na Łotwie: „Moim zdaniem, to nie protestanckie (luterzańskie), lecz pietystyczne dziedzictwo kulturowe odegrało istotną rolę. Ruch pietystyczny objął jedną trzecią terytorium współczesnej Łotwy, która należała do carskiej Rosji od XVIII wieku (Liwonia). Jednakże ruch pietystyczny nie zakorzenił się w katolickiej Łatgalii ani w Kurlandii, które do końca XVIII wieku pozostawały pół-niepodległym państwem (księstwem), formalnie pod zwierzchnictwem polsko-litewskiego państwa. Kurlandia była luterńska, ale władze kościoła luterńskiego od samego początku skutecznie przeciwdziałały aktywności misyjnej *herrnhutów*” (Norkus, 2012, s. 232).

Pietystyczna tradycja kulturowa Estończyków pozwoliła im znacznie łatwiej i szybciej dostosować się do rynkowej rzeczywistości (Ibidem, s. 233). Do tego dochodziły jeszcze inne czynniki. Koncentracja mniejszości rosyjskiej w mniej uprzemysłowionym północno-wschodnim terytorium Estonii sprawiła, że nie brała ona aktywnego udziału w transformacji. Polityka prywatyzacyjna państwa estońskiego faworyzowała jego rdzennych obywateli. Innym czynnikiem była bliska współpraca z Finlandią oraz zachęcenie – dzięki wykreowaniu korzystnego wizerunku Estonii – zagranicznych firm i korporacji do inwestowania w tym kraju.

W każdym bądź razie Norkus jest przekonany, że różnice w transformacji krajów bałtyckich (zakończone we wszystkich trzech przypadkach budową demokratycznego kapitalizmu) nie dadzą się wyjaśnić tylko po-

przez odwołanie do trzech warunków/czynników: orientacji, ekonomicznego i politycznego sposobu dokonania zmiany społecznej. Wymaga to wzięcia pod uwagę większej liczby czynników ubocznych działających w analizowanych krajach (Ibidem, s. 240).

Drugim problemem rozważanym przez Autora jest wyjaśnienie różnic w rozwoju Słowenii i krajów bałtyckich. W Słowenii ukształtowała się bowiem społeczna gospodarka rynkowa, gdy tymczasem w krajach bałtyckich doszło do powstania zależnej gospodarki rynkowej. Różnica pomiędzy Estonią a Litwą i Łotwą polegać ma na tym, że Estonia należy do semi-centrum, zaś dwa pozostałe kraje bałtyckie – do pół-peryferii światowego systemu kapitalistycznego (Ibidem, s. 262). Co ciekawe, pomimo że Estonia i Słowenia rozwijają odmienne typy kapitalizmu, to makroekonomiczne wskaźniki rozwoju gospodarczego mają zbliżone. Norkus zastanawia się czy Litwa winna podążać zatem drogą estońską, czy słoweńską. Pytanie to ma dwie warstwy: czy Litwa powinna podążać drogą słoweńską? Czy jest to możliwe? Zdaniem Norkusa zarówno katolicka tradycja kulturowa, jak i kontynuacyjna orientacja wobec komunizmu czyniły bardziej pożądanym model budowy społecznej gospodarki rynkowej. Tymczasem na Litwie zbudowano zależną gospodarkę rynkową. Zdecydowało o tym szereg czynników:

- transformacja na Litwie oznaczała odzyskiwanie niepodległości, w Słowenii – budowę od podstaw niepodległego państwa;
- na Litwie działalność w partii komunistycznej była identyfikowana ze zdradą narodową, co skutkowało kompromitacją dyskursu lewicowego;
- Słowenia była częścią przedwojennej Jugosławii, przynależność do partii komunistycznej nie była identyfikowana ze zdradą narodową;
- dominacja postawy innowacyjnej w Słowenii, podczas gdy na Litwie dominowała postawa restytucyjna i kontynuacyjna;
- dyskurs publiczny na Litwie został zdominowany przez orientację konserwatywną i neoliberalną, podczas gdy w Słowenii – dzięki osobie Słavoja Žižka – orientacja neoliberalna zyskała relatywnie mniejszy wpływ (Ibidem, s. 282);
- stopniowe reformy przeprowadzone w Słowenii sprzyjały powstaniu rodzimej klasy kapitalistycznej, podczas gdy terapia szokowa zastosowana na Litwie, łagodzona, lecz zasadniczo niezmienniana w trakcie rządów postkomunistycznej lewicy uniemożliwiła wykształcenie się takiej klasy;
- niższy poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego Litwy od Słowenii na początku transformacji (Ibidem, s. 285).

Zdaniem Norkusa wymienione czynniki wpływające na warunki wstępne transformacji lub oddziałujące bezpośrednio jej przebieg przesądziły o odrębnej ścieżce transformacji Litwy i Słowenii uniemożliwiając zarazem budowę społecznej gospodarki rynkowej na Litwie.

Pora na podsumowanie. Zaletą pracy jest niewątpliwie zerwanie z teleologicznym pojmowaniem postkomunistycznej transformacji. Upadek komunizmu nie musi wszędzie oznaczać przejścia do demokratycznego kapitalizmu, zaś w różnych krajach system ten może występować w różnych odmianach. Autor stara się wyjaśnić różne ścieżki transformacji obrane przez kraje Europy Środkowo-Wschodniej.

Ma tutaj do wyboru dwie strategie badawcze: poprzestać na analizie wstępnie wyselekcjonowanych czynników transformacji starając się jakoś szacować ich wpływ lub rozszerzać zbiór czynników wpływających na ścieżkę transformacji poszczególnych krajów.

Przyjęcie pierwszej strategii wymagałoby przekształcenia zmiennych traktowanych jako nominalne, w co najmniej, zmienne porządkowe. Przykładowo, w skonstruowanych przez niego tabelach ścieżek transformacji znajdujemy odpowiedź na pytanie czy dany kraj wprowadził odgórne reformy polityczne, czy też nie. Tymczasem pozytywna odpowiedź na to pytanie prowadzi do kolejnego pytania o głębokość/radykalizm odgórnych reform politycznych wprowadzonych w poszczególnych krajach. Aby na to odpowiedzieć należałoby dla każdej z wyróżnionych zmiennych skonstruować skalę porządkową.

Tymczasem Autor wybrał drugą strategię pozornie łatwiejszą, lecz mogącą narazić go na zarzut arbitralności w doborze czynników wpływających na ścieżkę transformacji poszczególnych krajów. Przykładowo, wyjaśniając odrębność rozwojową Estonii, Autor odwołuje się do pietystycznej tradycji kulturowej tego kraju, silniej oddziałującej niż w sąsiedniej Łotwie. Problem w tym, że Autor nie przytacza żadnych danych empirycznych wskazujących na żywą obecność tradycji pietystycznej (np. poprzez określenie liczebności wyznań protestanckich nawiązujących w jakiejś mierze do tradycji indywidualnej religijności) we współczesnym społeczeństwie estońskim. Tymczasem według ogólnie dostępnych danych, których wiarygodności nie ma tutaj powodu podważać, w 2012 roku w Estonii baptyści liczyli 6196, metodyści – 1700, zaś zielonoświątkowcy – 2500 członków. Razem liczebność wszystkich związków wyznaniowych ewangelikalnego protestantyzmu nie przekraczała 1% populacji Estonii. Podobne dane pochodzą z Łotwy (baptyści – 6930, ewangeliczni chrześcijanie – 4642, zielonoświątkowcy – 3268, metodyści

– 751 członków). Nawet jeżeli uznamy, że tradycja pietystyczna w jakiejś formie przetrwała w społeczeństwie estońskim, to Autor nie określa wpływu tej tradycji na warunki transformacji (postawę, sposób przeprowadzenia zmiany politycznej i gospodarczej).

Podobny zarzut można postawić wobec porównania ścieżek transformacji Słowenii i Litwy. Jednym z kluczowych czynników różnicujących rozwój społeczny obu krajów ma być intelektualny wpływ Słavoja Žižka na słoweński dyskurs publiczny. Niestety Autor nie przytacza żadnych danych mających jakoś ten wpływ obrazować: nakład wydanych książek Žižka w języku słoweńskim, liczbę fanów na *facebooku* czy liczbę cytowań filozofa z Ljublany w słoweńskim obiegu naukowym (o różnym pojmowaniu wpływu intelektualistów na życie publiczne, zob. Collins, 2011). Ponadto można postawić pytanie, co ma wpływać na co? Równie dobrze można postawić tezę odwrotną: postawa innowacyjna dominująca w społeczeństwie słoweńskim zadecydowała o popularności słoweńskiego filozofa we własnym kraju. Prowadzi to do kolejnego pytania: dlaczego w Słowenii taka postawa okazała się dominująca.

Zarzuty krytyczne nie pomniejszają rangi omawianej książki, lecz winny stanowić zachętę do dalszych pogłębionych porównawczych studiów nad przebiegiem postkomunistycznej transformacji. W tej dziedzinie badań praca Zenonasa Norkusa, *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania* jest dziełem, jakiego żaden badacz transformacji ustrojowej nie będzie mógł pominąć.

Bibliografia

- Brzechczyn K. (1997), *O ewolucji społeczeństw socjalistycznych. Próba wstępnej konceptualizacji*, w: *Analizy metodologiczne w nauce (Cosmos-Logos, t. IV)*, red. T. Grabińska, M. Zabierowski, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, ss. 105–121.
- Brzechczyn K. (2003), *Wprowadzenie, w: Ścieżki transformacji. Ujęcia teoretyczne i opisy empiryczne*, red. K. Brzechczyn, Zysk i S-ka, Poznań.
- Collins R. (2011), *Who Has Been a Successful Public Intellectual?*, „European Journal of Social Theory”, t. 14, nr 4, ss. 437–452.
- Nölke A., Vliegenthart A. (2009), *Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economy in East Central Europe*, „World Politics”, t. 61, nr 4, ss. 670–702.
- Norkus Z. (2012), *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania. A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-Communist Transformation*, Apostrofa/CEU Press, Wilno–Budapeszt.

- Nowak L. (1991), *Własność i władza. Przyczynek do nie-Marksowskiego materializmu historycznego*, t. I: *U podstaw teorii socjalizmu*, Nakom, Poznań.
- Šaulauskas M. (1999), *Metodologinis pokomunistinės revoliucijos iššūkis* [Metodologiczne wyzwania postkomunistycznej rewolucji], „Sociologija. Mintis ir veikas”, nr 4, ss. 17–27.

Models of post-communist transformation. A review

Summary

The paper presents and discusses main tenets of book authored Zenonas Norkus, *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania. A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-Communist Transformation*. The Author of the paper focuses of comparative methodology applied in the reviewed book and obtained effects: identification of factors influencing transformation in Baltic stated after 1989.

